



Післядипломна освіта в Україні

*Методологія
Педагогіка
Психологія
Управління
Досвід
Нормативно-
методична база*

2'2011



ЕТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРАЦІВНИКА У КОНТЕКСТІ КОМПЕТЕНТНІСНО СПРЯМОВАНОЇ ОСВІТИ

Л. Хоружа

В умовах модернізації освіти в Україні *новим концептуальним орієнтиром*, який впливав би на формування її змісту, методів, якості тощо, визначено *компетентність*. Саме ця оцінна категорія характеризує людину як суб'єкта діяльності, його здатність успішно виконувати свої повноваження у різних сферах. Через компетентність можна поєднати особистісне і соціальне в освіті, спрямувати цей процес на комплексне оволодіння індивідуумом сукупністю способів діяльності. Основними характеристиками компетентності виступають:

- поліфункціональність;
- надпредметність;
- міждисциплінарність.

Переорієнтація сучасної освіти у компетентнісно спрямованому напрямі вимагає актуалізації нових завдань її розвитку. Так, у положенні «Ключові компетентності для навчання протягом життя. Європейська довідкова система», який було затверджено Європарламентом та Радою Європи у 2005 р., визначено систему ключових компетентностей, які відповідають запитам сучасного суспільства. Серед них однією з найважливіших є *загальнокультурна компетентність*, а її базовою складовою — *ети́ка*. Формування етики педагога стає пріоритетом розвитку сучасної людини як особистості і фахівця.

Етична компетентність як інваріантна характеристика, з одного боку, відображає відпрацьовану досвідом систему професійних норм і правил поведінки педагогічного працівника, з іншого боку, є психолого-педагогічним інструментом його впливу через особистісну поведінку на внутрішній світ дитини. Маючи вагомe значення у структурі професійної компетентності, етична складова розширює професійні можливості педагога й виявляє себе як здатність особливим способом будувати педагогічний процес, взаємодіючи з усіма учасниками навчально-виховної діяльності.

Етична компетентність має дві форми вияву: статичну та динамічну. *Статична* — характеризує потенційний рівень сформованості моральних цінностей і принципів особистості та результат конкретної дії. *Динамічна форма* виявляється в умінні на основі норм педагогічної етики діяти в різних психолого-педагогічних ситуаціях, вибирати оптимальні шляхи взаємодії з усіма учасниками навчально-виховного процесу.

Поняття «ети́чна компетентність педагогічного працівника» можна визначити як складне індивідуально-психологічне утворення, яке інтегрує в собі професійні теоретичні знання, ціннісні орієнтації, особистісні якості та практичні вміння педагога у сфері професійної етики, що забезпечує вибір ним свідомої етичної поведінки, згідно з професійно-педагогічними нормами. Етична компетентність педагога репрезентує головні регуляції його дій, що закріплюються у звичках, традиціях, принципах життя і професійній діяльності, психічних станах, діях, вчинках та якостях.

Основою етичної компетентності є педагогічна етика, яка за своєю сутністю розглядає моральні проблеми виховання та освіти, спілкування, визначає моральні цілі педагогічної взаємодії, а також моральну допустимість

тих чи інших шляхів досягнення навчально-виховної мети. Поведінка педагога, який звряє свої дії з нормами педагогічної етики, характеризується такими проявами:

- усвідомленням гуманістичних цінностей, інваріантного характеру норм, принципів педагогічної етики;
- розумінням морального змісту педагогічної професії, необхідністю розвитку культурних потреб та інтересів;
- здійсненням етичної рефлексії власних вчинків;
- виявленням сутності моральних колізій у різних педагогічних ситуаціях, прогнозуванням результатів своїх дій;
- умінням розв'язувати конфлікти, розуміти почуття і потреби вихованців;
- реалізацією у професійній поведінці стратегії і тактики етично адекватного спілкування з різними учасниками навчально-виховного процесу тощо.

Проблема формування етичної компетентності є важливою не тільки для педагога, який працює. Вона також набуває вагомості у системі професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів, виступаючи показником і водночас результатом його професійно-особистісної готовності до роботи в школі, тому що виконання будь-якого педагогічного завдання має моральний зміст. Як сьогодні проходить процес формування професійної етики майбутнього вчителя? Вивчення цього питання довело, що традиційна система професійно-педагогічної підготовки вчителя не орієнтована на формування в нього етичної компетентності. Пряма передача майбутньому педагогові етичних норм і зразків учительської професії за допомогою вербальних форм, ігнорування внутрішніх умов саморозвитку особистості не забезпечують необхідного духовного насичення освіти, самовизначення майбутнього фахівця на етичних засадах.

Розвиваючи духовно-практичну сферу майбутнього вчителя на етичному рівні, у процесі професійно-педагогічної підготовки, важливо не тільки визначати ті чи інші норми і правила поведінки, а й пояснювати соціально-психологічну доцільність їх дотримання. Таку можливість надає вивчення деонтологічних засад педагогічної професії (як її нормативної бази), що дає змогу закласти основи для конструювання орієнтирів рефлексивної професійно-оцінної поведінки вчителя, сформувати в майбутнього вчителя професійно важливі моральні якості.

Визначення деонтологічних основ педагогічної професії (науки про належне у поведінці педагога) пов'язане із формуванням суб'єктивних еталонів професійної поведінки майбутніх педагогів, які базуються на сукупності нормативних вимог до педагогічної професії, визнанні регулятивної сили педагогічної етики. *Професійні моральні норми* — це зразки, стандарти професійної поведінки і діяльності педагога, які мають конкретний історичний характер і відображають динаміку суспільного життя й розвитку освіти. Моральні норми відображають порядок внутрішньої саморегуляції особистості на основі етико-гуманістичних ідеалів.



Деонтологічне етичне коло утворюють такі важливі складові:

- принципи, норми і правила професійної поведінки учителя;
- професійно важливі якості педагога, які мають моральну природу;
- система вимог до професійної поведінки вчителя відповідно до основних сфер його суб'єктно-суб'єктних взаємин, у яких визначається ставлення до себе, своєї професії, суспільства, учнів та їхніх батьків, адміністрації та інших учасників навчально-виховного процесу;
- особливості етичної поведінки вчителя відповідно до вікової специфіки школярів (наприклад, молодші школярі або підлітки);
- аналіз типових помилок педагогічної поведінки, пов'язаних з порушенням норм педагогічної моралі;
- оцінка і самооцінка майбутнім педагогом ступеня розвитку професійно-нормативного в індивідуальному плані тощо.

У процесі професійної підготовки майбутньому вчителю важливо чітко засвоїти норми своєї поведінки в їх цілісному визначенні, як кодекс педагогічної професії. На жаль, і донині такий кодекс в Україні офіційно не затверджено.

Одним із перших кодексів моральної поведінки вчителя сформулював М. Квінтіліан (бл. 35 — бл. 96 рр.), римський оратор, теоретик ораторського мистецтва. У своїй праці «Про виховання оратора» він не радить використовувати примусові методи в навчанні і вихованні. Учитель має звертатися до емоційної сфери виховання, збуджувати в нього позитивні почуття, заохочувати проханням, радіти успіхам разом з учнем, вивчати його індивідуальні особливості. Покарання, на думку мислителя, принижує вільну людину. Етичні вимоги до педагога він сформулював так:

- Нехай учитель викличе в собі батьківські почуття до своїх учнів і постійно уявляє себе на місці тих людей, які довіряють йому своїх дітей.
- Нехай він сам не має вад і не переносить їх на інших.
- Нехай суворість його не буде гнітючою, а ласкавість не буде розслабливою, щоб звідси не виникли ненависть або презирство.
- Нехай будуть тривалими бесіди про моральне й добре, адже чим частішими будуть умовляння, тим меншою буде потреба в покараннях.
- Нехай учитель не буде роздратованим і водночас не потурає тим, хто потребує виправлення.
- Нехай він буде доступним у викладанні, терплячим у роботі, більш старанним, ніж вимогливим.
- Нехай із бажанням відповідає тим, хто запитує, і нехай запитує мовчазних.
- На похвалу він нехай не буде надто скупим, але й не буде надто щедрим, оскільки перше відбирає бажання до праці, а друге народжує безпечність.
- Нехай він щодня говорить учням що-небудь таке, що в них назавжди залишиться в пам'яті [1, 61–62].

Усі норми педагогічної етики за своєю сутністю, як самі по собі етичні норми, не є керівним інструментом діяльності вчителя, їх реалізація вимагає від нього душевної енергії, творчих сил, педагогічного такту, що дає змогу застосовувати ту чи іншу норму в конкретній ситуації. Конкретність нормам педагогічної етики за-

дається диспозиціями (інструкціями, рекомендаціями, заборонами), санкціями та конкретними умовами діяльності.

Норми професійно-педагогічної моралі у своїй сукупності входять до структури моральної свідомості кожного вчителя, який прагне працювати ефективно, визначають тактику його етичної поведінки. Саме для такого педагога ці норми є не просто зовнішніми вимогами до його професії, а й власними переконаннями.

Учитель постійно має моральну відповідальність за свою працю перед учнями, їхніми батьками, колегами, суспільством. Ступінь відповідальності педагога за результати своєї діяльності є важливою етичною нормою і водночас, критерієм його професіоналізму. Наведемо деякі правила педагогічної відповідальності:

- завжди відповідати за свої дії і вчинки;
- перш ніж обіцяти, добре подумати, чи під силу виконати справу;
- бути пунктуальним;
- завжди поєднувати слово з ділом;
- вміти визнавати свої помилки;
- доводити почату справу до кінця;
- адекватно оцінювати результати своєї діяльності тощо.

Однак процес формування етичної компетентності вчителя не є прямолінійним через вплив багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів. Зокрема, встановлено, що:

- етичний і загальнопсихологічний розвиток майбутнього фахівця здійснюється в контексті становлення його цілісної особистості;
- рівень сформованості морально особистісних утворень (цінностей, почуттів, мотивів, досвіду тощо) майбутнього педагога є базою подальшого розвитку його етичної компетентності;
- етична поведінка — поведінка вольова, що вимагає свідомих рішень і вольових зусиль для їх здійснення;
- порушення етичних норм майбутнім учителем є іноді наслідком незбігання предметних, соціальних еталонів, норм праці з індивідуальними нормами і критеріями;
- етична компетентність передбачає узгодженість мотиваційної та операціональної професійних сфер (розбіжність призводить до предметоцентризму, егоцентризму тощо);
- ускладнює процес формування етичної компетентності майбутнього фахівця розбіжність між особистісним і професійним у його свідомості тощо.

Актуалізуючи проблему формування етичної компетентності майбутніх учителів, слід також зважати на соціально-економічні трансформації суспільства, глибинні психологічні процеси, які впливають на свідомість, мораль педагога, деформуючи її. Адже професійний розвиток майбутніх учителів відбувається в той час, коли вони вже засвоїли певні моральні норми, правила, стереотипи.

Суттєві зміни у світогляді, моральних цінностях людей, які відбулися на їхньому особистісному рівні, відомий канадський філософ Ч. Тейлор назвав «хворобами сучасності» [2, 128]. Серед цих хвороб перше місце посідає індивідуалізм, для якого характерне звуження соціального бачення, зосередження особистості на своєму приватному житті.



Сучасне суспільство знищує свою сакральну основу, нівелюючи значення моралі як основного регулятора його функціонування. Домінантами людського буття стають *раціоналізм і прагматизм*, «інструментальне мислення». Люди перетворюються на осіб, «замкнених у своїх серцях» [2, 11].

Негативною тенденцією є також «поверховий релятивізм», який розкривається формулою: «Кожен має право вибирати свою форму життя, ґрунтуючись на своєму власному розумінні питання про те, що є, справді, важливим або цінним» [2, 15]. Такий моральний суб'єктивізм, який утвердився у свідомості сучасної молоді, перешкоджає здійсненню самоаналізу, рефлексії власної поведінки відповідно до норм етики тощо.

Отже, в умовах реалізації нової парадигми освіти, суть якої визначається процесом гуманізації, важливу роль відіграє етична компетентність учителя, який має

бути носієм і головним суб'єктом формування сучасних моральних цінностей. Етична компетентність учителя сприятиме розв'язанню суперечностей, що виникли нині в системі професійної освіти, зокрема, між необхідністю її модернізації, але не за рахунок екстенсивних методів, а внаслідок якісного перетворення педагогічної діяльності на етичних засадах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Квинтиліан М.Ф. О вихованні оратора / М.Ф. Квинтиліан // Хрестоматія по історії педагогіки: в 4 т. / под общ. ред. С.А. Каменева. — Т. 1 : Античний мир. Середніє віка. Початок нового часу / сост. И.Ф. Свядковський. — М. : Гос. уч.-пед. изд-во, 1935. — С. 54–63.

2. Тейлор Ч. Етика автентичності / Ч. Тейлор; пер. з англ. — К. : Дух і література, 2002.

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

НАУКОВІ ІДЕЇ ТА ПОЛОЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Л. Ващенко

Особливою ознакою вітчизняної освіти початку ХХІ століття є її інноваційний характер. Джерелами цих змін стали: реформа як політична ініціатива «згори» та освітня новація як педагогічна ініціатива «знизу». Реалізація обох напрямів інноваційних перетворень, на відміну від ситуації 90-х років минулого століття, коли вони відбувалися одночасно, взаємодоповнюючи та взаємозбагачуючи один одного, нині все активніше переважає політичне адміністрування нововведень.

Вибір державою стратегії інноваційного розвитку освіти віддзеркалено на всіх напрямках реформи. Її ефективність залежатиме від здатності освітян здійснювати системний аналіз інноваційних процесів з урахуванням впливу інноваційного досвіду на різні компоненти освітнього середовища навчального закладу, району, регіону, країни та розробляти технології впровадження нового в систему освіти й управління нововведеннями. Тому підготовка педагогічних, науково-педагогічних та керівних кадрів освіти до професійної діяльності в умовах змін повинна стати головним пріоритетом державних органів управління й закладів післядипломної педагогічної освіти [1–3].

Ефективність такої підготовки залежить від усвідомлення загальнотеоретичних положень, насамперед філософських та соціально-педагогічних, які складають основу інноваційної стратегії розвитку системи освіти загалом та післядипломної, зокрема.

Перше положення стосується ідеї еволюційно-цивілізаційного розвитку суспільства (І. Гавриленко, М. Лукашевич, В. Солодков та ін.), в якій віддзеркалюються загальні закономірності трансформацій відповідно до конкретно-історичних умов. У складному пере-

плетінні та взаємодії цих закономірностей відображена палітра процесів і тенденцій, що розгортаються у суспільстві. Саме вони формують наукову основу для дослідження соціальних явищ життя суспільства, однією з яких є освіта та професійна діяльність освітян.

Розвиток системи ППО в умовах інноваційних перетворень (нерідко досить радикальних) кінця ХХ — початку ХХІ століття засвідчив необхідність еволюційного вибору. Особливо з огляду на масштаби й обсяги змін, а також непоодинокі практики калькування зарубіжних освітніх моделей, які не завжди мають позитивний практичний ефект і неоднозначно сприймаються суспільством. Прийняття еволюційно-цивілізаційної концепції розвитку дає змогу *обґрунтовано планувати, впроваджувати й оцінювати зміни*, потрібні для організації навчального процесу на курсах підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних та керівних кадрів освіти; *максимально узгоджувати зміст і форми навчання з кваліфікаційними вимогами до практики професійної діяльності слухачів*; поетапно й виважено *розвивати інноваційне середовище* в закладах ППО, формуючи нову якість цього освітнього сегменту.

Еволюційно-цивілізаційна концепція формує новий погляд на зміст освіти, насамперед, у частині її предметної інтеграції. Так, поєднання природничих та гуманітарних навчальних дисциплін дає можливість створити поліфонічний образ світу. При цьому змінюється не лише змістова частина певної дисципліни (курсу), а й принцип викладання матеріалу: аналітична, формально-логічна манера подачі матеріалу змінюється на художньо-образний. У межах такої інтеграції нівелюється прірва